

К. П. Кравець,
аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет

СУЧАСНИЙ РІВЕНЬ КОНЦЕНТРАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті досліджено сучасний рівень концентрації виробництва підприємств харчової промисловості у сучасних умовах господарювання. Визначено основні чинники розвитку концентрації виробництва в умовах глобалізаційних викликів.

In the article investigational a modern level of concentration of production of enterprises of food industry is in the modern terms of menage. Certainly basic factors of development of concentration of production in the conditions of globalizaciynikh calls.

Ключові слова: концентрація виробництва, харчова промисловість, чинники.
Key words: concentration of production, food industry, factors.

ВСТУП

Світова практика довела високу ефективність концентрації виробництва, яка є одним із постійно діючих факторів розвитку економіки. Особливого значення ці процеси набувають за сучасних умов господарювання та її переходу на більш високий ступінь розвитку. Концентрація — один з найважливіших факторів підвищення ефективності виробництва і його господарської стабільності. За такого процесу ефективність і господарська стійкість зростають, через що розширюються можливості маневрування матеріальними, фінансовими та трудовими ресурсами; їх більш раціонального використання; зменшується залежність від зовнішніх факторів.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Концентрація виробництва створює сприятливі організаційні умови для швидкого освоєння сучасних технологій, диверсифікації асортименту та доповнення його номенклатури новими товарними позиціями, внаслідок такої консолідації зусиль досягається необхідний рівень конкурентоспроможності підприємств. Первинні дослідження концентрації на ринках і аналіз їх структури здійснювалися під впливом робіт Штакельбергера Г. [12] і Чемберліна Е. [13]. Сучасні дослідження рівня концентрації виробництва в рамках теорії галузевих ринків знайшли продовження в роботах Бархатова В. [2], Берковича М. [3] Бурганова Р. [4], Джухи М. [5] та бага-

тьох інших вітчизняних і зарубіжних економістів. Проте в науковій практиці стан концентрації виробництва в харчовій промисловості недостатньо висвітлений.

Емпіричний аналіз економічної літератури свідчить, що не існує єдиного показника оцінки рівня концентрації в галузі. Для регулювання конкуренції та обмеження монополізму з метою створення гнучкої ринкової системи в країнах з розвиненими ринковими відносинами практична діяльність дозволила розробити принципові критерії та емпіричні прийоми аналізу структури різних типів ринків, а також методичні підходи щодо розрахунку показників рівня концентрації в галузі.

У працях зарубіжних авторів досліджували розвиток концентрації виробництва, не враховуючи реалії економіки. Їхні теоретичні та практичні рекомендації далеко не завжди можна використовувати в умовах сучасної української дійсності. Вітчизняними ж авторами з даної проблематики представлені лише одиничні праці. У цілому, питаннями концентрації виробництва харчової промисловості приділяється недостатньо уваги, відсутні цілісні та інтегровані дослідження. Аналізується лише одиничні аспекти та напрями виробничої інтеграції підприємств харчової промисловості. З огляду на те, що харчова промисловість є досить вагомою складовою вітчизняного виробництва, питання дослідження концентрації виробництва як адекватної реакції на глобалізаційні процеси стає досить актуальним.

Таблиця 1. Динаміка обсягів реалізації промислової продукції та харчової промисловості України, 2001–2010 рр.

Показники	РОКИ									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Промисловість, млн грн.	210842	229634	289117	400757	468562	551729	717076	917035	806550	1065108
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, млн грн.	34905	39160	49235	63387	76329	85822	109960	139893	159550	192154
у % до промисловості	16,56	17,05	17,03	15,82	16,29	15,56	15,33	15,25	19,78	18,04
Темп приросту обсягів реалізованої продукції, %	-	12,19	25,73	28,75	20,42	12,44	28,13	27,22	14,05	20,43
Абсолютні відхилення, млн грн.	-	4254,9	10074,3	14152,8	12941,7	9492,9	24137,9	29932,5	19657,7	32604

Джерело: розраховано автором за даними [6; 10].

РЕЗУЛЬТАТИ

Харчова промисловість — стратегічно важлива галузь промисловості України. Підприємства цієї галузі формують продовольчу безпеку країни, забезпечують населення необхідними продовольчими товарами, витрати на споживання яких складають понад 50% загальних грошових витрат населення (у Російській Федерації — 33%, Республіці Молдова — 35%, Республіці Білорусь — 36%, Казахстані — 38%) [13]. Галузь займає одне з чільних місць і є потужним бюджетоутворювальним джерелом. В 2009 році від харчових підприємств країни до бюджетів надійшло біля 21,5 млрд грн. і обов'язкових платежів, що на 7,4% більше ніж у 2008 році. Підприємства харчової промисловості традиційно є один із найбільш активних учасників процесів концентрації, вони не вирізняються тектонічними угодами, але входять до трійки лідерів [7]. А отже, визначення рівня та тенденцій концентрації виробництва підприємств харчової промисловості може значно підвищити ефективність харчової промисловості та економіки в цілому.

В Україні промислове виробництво харчових продуктів здійснюють понад 9 тисяч підприємств, на яких працює понад мільйон чоловік [6]. На початку нашого дослідження розглянемо тенденції обсягів реалізації підприємств харчової промисловості та промисловості в цілому, визначимо частку реалізації підприємств харчової промисловості в загальному обсязі реалізації промислових підприємств (табл. 1).

Дані таблиці свідчать про постійне зростання обсягів виробництва харчових продуктів та напоїв та промисловості в цілому. За досліджуваний період обсяги промисловості в цілому та виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів збільшилися більш ніж в 5 разів. Із розрахунків виявлено, що харчова промисловість є вагомою частиною промисловості України. Як свідчать статистичні дані Державного комітету статистики України, харчова промисловість разом з металургійним виробництвом (18,3%) та машинобудуванням (10,5%) є найвагомішими

складовими за обсягами реалізованої продукції. В 2010 році харчова промисловість становила 18,04% загального обсягу реалізації промисловості України [1].

В економічній теорії, статистичній практиці та у антимонопольному законодавстві промислово розвинених країн можна нарахувати більш ніж два десятки показників концентрації виробництва. В Україні поява інтересу до оцінки рівня

концентрації виробництва відносять до початку 90-х років тобто в період виникнення інституційних та організаційних умов формування конкурентного середовища на національному рівні: поява Закону України "Про захист економічної конкуренції", створення органів виконавчої влади, що забезпечують його дотримання, формування вихідних послань державної конкурентної політики. Вірні дані про концентрації виробництва є характеристикою структури системи виробництва та слугують певним індикатором можливого рівня конкуренції між господарюючими суб'єктами. Дана інформація за певний період може використовуватись безпосередньо для формування положень конкурентної та структурної промислової політики, розробки прогнозів розвитку концентрації виробництва.

Для відображення оцінки та тенденцій рівня концентрації виробництва в цілому по харчовій промисловості використовуємо такий показник концентрації виробництва: співвідношення суми продажу (обсягів реалізації) харчової промисловості найбільш за обсягами реалізації суб'єктами господарювання (продавцями) до загального обсягу ринку (CR) (табл. 2).

Із проведених розрахунків коефіцієнта концентрації

Таблиця 2. Розподіл та динаміка часток підприємств харчової промисловості України 2007–2010 рр.

Показники	Нормативи монопольного (домінуючого) становища	РОКИ				Темп приросту, %		
		2007	2008	2009	2010			
CR 3	<50*	7,88	9,11	9,38	11,17	15,61	2,96	19,08
CR 5	<70*	11,59	13,86	14,41	15,31	19,59	3,97	6,25
CR 7	-	14,73	17,54	17,9	18,66	19,08	2,05	4,25
CR 10	-	18,89	21,62	21,93	22,64	14,45	1,43	3,24
CR 20	-	28,52	31,24	30,74	31,97	9,54	-1,6	4
CR 30	-	33,15	35,85	35,5	36,8	8,14	-0,98	3,66
CR 40	-	36,53	39,57	38,65	40,61	8,32	-2,32	5,07
CR 50	-	39,47	42,62	41,3	43,65	7,98	-3,1	5,69
CR 60	-	42,2	45,4	43,97	46,22	7,58	-3,15	5,12
CR 70	-	44,62	47,91	46,31	48,5	7,37	-3,34	4,73
CR 80	-	46,76	50,14	48,43	50,64	7,23	-3,41	4,56
CR 90	-	48,72	52,13	50,23	52,66	7	-3,64	4,84
CR 100	-	50,48	53,99	52,08	54,57	6,95	-3,54	4,78
CR 150	-	57,75	61,35	59,62	62,4	6,23	-2,82	4,66
CR 200	-	63,31	66,8	65,16	67,73	5,51	-2,46	3,94

Джерело: розраховано автором за [6; 7].

Таблиця 3. Рівень концентрації виробництва підприємств харчової промисловості за видами економічної діяльності, 2010 р.

Показники	Вид економічної діяльності								
	Виробництво, переробка та консервування м'яса і м'ясопродуктів	Переробка та консервування риби і рибних продуктів	Переробка та консервування фруктів і овочів	Виробництво рослинного масла та жиру з тварин	Виробництво молочних продуктів	Виробництво продуктів борошномельної промисловості	Виробництво готових кормів для тварин	Виробництво інших харчових продуктів ¹	Виробництво напоїв
CR 3	14,68	26,26	43,19	49,91	10,68	23,30	54,72	27,53	26,66
CR 5	21,53	36,93	52,13	59,71	16,40	30,10	62,04	34,60	39,01
CR 7	27,32	45,73	59,48	66,41	20,82	35,07	67,42	37,65	46,60
CR 10	34,74	56,18	66,36	73,14	27,17	41,60	73,69	41,54	53,04
ННІ	1887,2	426,2	1027,2	1039,8	144,1	292,8	1333,9	358,8	396,1

¹ (хліб та хлібобулочні вироби, цукор, кондитерські вироби, макарони та інші борошномельні вироби, чай та кава, прянощі і приправи та інші харчові продукти).

Джерело: розраховано автором за [6; 7].

(CR) було виявлено відсутність суб'єктів господарювання, що займають монополічне (домінуюче) становище в харчовій промисловості України¹. Також нами було виявлено, що харчова промисловість має низький рівень концентрації виробництва, що безпосередньо пов'язано з великою кількістю суб'єктів господарювання.

Концентрація виробництва підприємств харчової промисловості України у 2008—2010 роках знаходилась під впливом наслідків світової фінансово-економічної кризи, що відповідно вплинуло на зниження коефіцієнта концентрації в 2009 році майже по всіх позиціях. В 2010 році дані процеси активізувалися, найбільший приріст спостерігався в трьох найбільших підприємствах промисловості (збільшення на 19,08%), відповідно відбулося посилення позицій зазначених підприємств.

Зростання частки 200 найбільших підприємств в основних показниках є ознакою недостатнього розвитку малого та середнього бізнесу в промисловості.

Для більш детального відображення стану концентрації виробництва харчової промисловості доцільно, на нашу думку, здійснювати аналіз релевантного ринку. Для дослідження рівня концентрації ми обрали показник CR та індекс концентрації Херфіндаля-Хіршмана. Рівень концентрації дає змогу оцінити частку обсягів реалізації найбільш вагомих підприємств. Недоліком показника CR є неврахування всіх суб'єктів господарювання, що діють на цьому ринку, оскільки для аналізу ринку може мати велике значення кількість суб'єктів господарювання, на які залишається решта обсягу ринку цього товару. Крім того, значний вплив на структуру ринку має можливість протидії дрібних суб'єктів ринку ринковій владі значимих суб'єктів ринку, оскільки за певної структури ринку можлива суттєва протидія більш дрібних суб'єктів ринковій владі значимих суб'єктів господарювання. Подолати цей недолік при визначенні рівня концентрації дозволяє використання індексу ринкової концентрації Херфіндаля-Хіршмана (ННІ), який враховує загальну кількість суб'єктів господарювання, що діють на даному ринку. Починаючи з 1982 року індекс Херфіндаля-Хіршмана служить основним орієнтиром при здійсненні антимонопольної політики США. Його основна перевага — здатність чуйно реагувати на перерозподіл часток між фірмами, що діють на ринку.

Для відображення рівня концентрації виробництва за видами економічної діяльності нами були розраховані частки найбільших 3-х, 5-ти, 7-ми та 10-ти найбільших (CR) та частки кожного підприємства за видами еко-

номічної діяльності харчової промисловості (ННІ) (табл. 3).

Моніторинг розрахунків дає змогу визначити, що рівень концентрації переважно низький за видами економічної діяльності харчової промисловості (переробка та консервування риби та рибних продуктів, виробництво молочних продуктів, виробництво продукції борошномельної промисловості, виробництво напоїв), відповідно на ринку діє досконала конкуренція (показник часток реалізації продукції трьох підприємств не перевищує 45%, а індекс концентрації Херфіндаля-Хіршмана не перевищує 1000), для якої характерна велика кількість незалежних суб'єктів господарювання, які мають однаковий рівень ринкових часток, потенційні конкуренти мають можливість легко вступити на цей ринок.

Для видів економічної діяльності з виробництва, переробки та консервування м'яса і м'ясопродуктів, переробки та консервування фруктів і овочів, виробництва рослинного масла та жиру з тварин та виробництву готових кормів для тварин притаманна монополістична конкуренція. Для монополістичної конкуренції характерний незначний вплив кожного із суб'єктів господарювання на рівень ціни, який може бути значно нижчою від рівня ринку. CR трьох найбільших підприємств перевищує 45% загального обсягу виробництва; ННІ — знаходиться в межах від 1000 до 2000. Ці значення перевищують порогові рівні концентрації відповідно для трьох найбільших підприємств, що дає підставу оцінювати ринок як помірно концентрований. Значна величина індексів CR5, CR7, CR10 підтверджує первісний висновок про тип харчової промисловості України. Крім того, більше половини підприємств сектора виробляє менше 7% загального обсягу виробленої продукції, що вказує на значний розрив у рівні виробничих потужностей великих, середніх і малих підприємств. Рівень концентрації в галузі тим вище, чим сильніше відрізняються фірми один від одного за розміром при однаковому числі фірм на ринку.

Для подальшого дослідження концентраційних процесів проаналізуємо тенденції реалізації основних продуктів харчової промисловості в натуральному вимірі (табл. 4).

У 2008—2009 рр. значна кількість продукції харчової промисловості скоротилася під впливом світової фінансово-економічної кризи, а в 2010 році відбулося зростання, проте темп приросту (3,2%) був значно нижчим передкризових значень. Значно знизилась реалізація яловичини та телятини, кисломолочні продукти та хлібобулочні вироби. Підвищилася реалізація горілки, напоїв безалкогольних, олії соняшникової.

На розвиток харчової промисловості України та на процеси концентрації виробництва галузі впливають наступні чинники:

- низька купівельна спроможність населення України, яка втрачає значну частку сукупного доходу на задоволення потреб у продуктах харчування;

- високий рівень оподаткування товарів харчової промисловості, що відповідає світовим тенденціям. Так, для забезпечення здорового харчування громадян у країнах світу запроваджується пільгове оподаткування товарів харчової промисловості. Наприклад, у Великобританії ПДВ при виробництві таких товарів складає 0% (при середньому значенні ПДВ на рівні 20%), у Німеччині — 17% (при середньому значенні ПДВ на рівні 19%),

¹ Згідно ст.12 закону України "Про захист економічної конкуренції", порогова частка ринку становить 35%.

Франції — 5,5% (при середньому значенні ПДВ 19,6%);

— недостатній рівень фінансування інвестиційно-інноваційного розвитку харчової промисловості, що негативно впливає на конкурентоспроможність продукції галузі та можливості розширення географічного ареалу її реалізації;

— наростання дефіциту продовольства у світі, внаслідок чого експорт товарів сільського господарства буде більш прибутковим, ніж використання вітчизняної сільгосп-продукції у якості сировинної бази для харчової промисловості. Наприклад, у 2010 році вітчизняний експорт пшениці і суміші пшениці та жита (меслину) становив 906,4 млн дол. США, або 22,8% від загального обсягу експорту продуктів рослинного походження. При цьому експорт пшеничного борошна, чи борошна з мезину, склав 22,2 млн дол. США (0,56% загального обсягу експорту продуктів рослинного походження).

ВИСНОВКИ

Отже, можна констатувати, що концентраційні процеси є важливим індикатором не тільки поляризації економічного простору країни, а й оцінювання реальних шансів щодо інтеграції українських регіонів у світовий економічний простір. Сучасна ситуація свідчить про доволі стабільне зростання концентрації виробництва харчової промисловості, що зумовлює отримання більшого економічного ефекту й конкурентних переваг галузі. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що зменшується кількість суб'єктів господарювання в харчовій промисловості, а загальний обсяг реалізації має постійну тенденцію до зростання, відповідно створюються позитивні умови для концентрації виробництва. Більш ніж 90% загального обсягу реалізованої продукції сконцентровано на великих та середніх за розміром підприємств, відповідно малі підприємства мають незначний вплив для формування концентраційних процесів в харчовій промисловості. У харчовій промисловості склалася ситуація, що характерна для поліструктурного типу з елементами недосконалої конкуренції. Інституційне середовище, яке представлене різноплановими підприємствами, виявляє, що харчова промисловість близька до монополістичної конкуренції. Цей висновок підтверджують показники концентрації виробництва. Але все ж таки в харчовій промисловості існує велика кількість малих підприємств, що свідчить про сформоване конкурентне середовище, яке деформоване великою кількістю бар'єрів.

Література:

1. Закон України "Про захист економічної конкуренції" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=2210-14
2. Бархатов В.И. Концентрация капитала в транзитивной экономике: монография. — Челябинск: Челябинский гос.ун-т, 2007.
3. Беркович М.И. Концентрация и девирсификация производства в отраслях промышленности. — Кострома: КГТУ, 2006.

Таблиця 4. Динаміка реалізації основних видів продукції харчової промисловості підприємств харчової промисловості 2006–2010 рр.

Продукція	2006	2007	2008	2009	2010	Темпи приросту, %			
Яловичина і телятина, свіжі (парні) чи охолоджені, тис. т	156	160	128	94,3	87,9	2,56	-20,00	-26,33	-6,79
Свинина свіжа (парна) чи охолоджена, тис. т	130	179	157	130	164	37,69	-12,29	-17,20	26,15
Олія соняшникова нерафінована, тис. т	2080	2228	1867	2796	3030	7,12	-16,20	49,76	8,37
Молоко оброблене рідке, тис. т	820	863	808	770	801	5,24	-6,37	-4,70	4,03
Продукти кисломолочні, тис. т	524	532	532	492	479	1,53	0,00	-7,52	-2,64
Борошно, тис.т	2696	2908	3030	2734	2632	7,86	4,20	-9,77	-3,73
Вироби хлібобулочні, тис. т	2160	2034	1978	1828	1807	-5,83	-2,75	-7,58	-1,15
Цукор білий кристалічний, тис. т	2592	1867	1571	1275	1805	-27,97	-15,85	-18,84	41,57
Вироби кондитерські з цукру без вмісту какао, тис.т	241	256	250	266	252	6,22	-2,34	6,40	-5,26
Коньяки, бренді, млндад	2,8	3,6	3,9	3,1	3,5	28,57	8,33	-20,51	12,90
Горілка, інші міцні спиртві напої, млн. дал	35,5	37,2	40	42,3	42,5	4,79	7,53	5,75	0,47
Пиво солодове, включаючи пиво безалкогольне і пиво з вмістом алкоголю менше 0,5%, млн дал	268	316	320	300	310	17,91	1,27	-6,25	3,33
Води натуральні мінеральні негазовані, млн дал	15,7	30,5	35,4	28,5	31,4	94,27	16,07	-19,49	10,18
Напої безалкогольні, млн дал	176	196	173	147	148	11,36	-11,73	-15,03	0,68

Джерело: розраховано автором за даними [6].

4. Бурганов Р.А. Экономическая концентрация: сущность и особенности проявления в конкурентной среде: [монография]. — Казань: Изд-во Тан-Заря, 2003.

5. Джуха В.М. Экономика отраслевых рынков Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. — 253 с.

6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

7. Антимонопольний комітет України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua>

8. Козлова Е.А. Реализация конкурентных преимуществ интегрированными структурами в высокомонополизированной среде: монография. — Ростов-на-Дону: Ростовский гос. экономический ун-т "РИНХ", 2009.

9. Реструктуризация промышленности Украины у процесі посткризового відновлення [Текст]. — К.: НІДС, 2011. — 54 с.

10. Статистичний збірник "Діяльність суб'єктів господарювання", 2009—2010 рр. — Державний комітет статистики України: статистичний збірник. — К.: 2010. — 424 с.

11. Chamberlin E. Measuring the Degree of Monopoly and Competition / Monopoly and Competition and Their Regulation / Ed. by E. Chamberlin. — London, 1954.

12. Stackelberg H. von. Grundlagen der Theoretischen Volkswirtschaftslehre / H. von Stackelberg. — Bern, 1948.

13. World economic outlook April 2011 Tension from the Two-Speed Recovery Unemployment, Commodities and Capital Flows / International monetary fund.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2012 р.